

3. <https://infourok.ru/nauchniy-doklad-prosvetitel'skie-idei-ialtinsarina-962922.html>

4. **Ушинский, К. Д.** О пользе педагогической литературы [Текст]: К.Д. Ушинский// Москва: Педагогика, 1974. 584 с. (Российская государственная библиотека (РГБ) – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003672578/)

ӘОЖ 711.7

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ БАЛАНЫҢ МОДЕЛІ

Сартаева Ә. Ә. – *Маңғыстау облысы, Мұнайлы ауданы, №2 жалпы білім беретін мектептің Ағылшын тілі пәні мұғалімі.*

Мақалада Ыбырай Алтынсарин шығармаларындағы қазіргі бала моделі туралы айтылады, Ыбырайдың әңгімелеріне негізделген ең үлкен шығармалардың бірі – «Бай бала мен кедей бала». Сабақтағы мұғалімнің осы мәселеге көңіл бөлуінің мақсаты: Асан мен Үсенге салыстырмалы сипаттама беру, кедей баланың шыдамдылығы мен табандылығын, оның көп жұмыс істей алу қабілетін; Соңғысының шыдамсыздығын қорытындылай келе, автор шығарманың идеялық мазмұнын нақты түсіндіріледі.

Түйінді сөздер: Ыбырай Алтынсарин, шығырма, қазіргі бала, тәрбие.

Тәуелсіз елдің тірегі – білімді де еңбекқор ұрпақ екені сөзсіз. Білімсіз елдің болашағы жоқ екені анық. Ыбырай Алтынсарин білім беру мәселесін назардан тыс қалдырмайды.

Бүгінгі кәсіптік лицей колледж түлектеріне жоғары талаптар қойып отыр. Бүгінде жұмыс берушіге өз ісінің маманы қажет. Болашақ маман:

Өз бетінше және өз бетінше жұмыс жасауды білетіндер әртүрлі мәселелерді шеше алады.

Ол шығармашылықпен айналысады және жаңа жағдайда қалай әрекет ету керектігін біледі, жаңа технологияларды меңгеруді біледі.

Адамдардың әр түрлі топтарымен тиімді қарым-қатынас жасай білуі, топта жұмыс істей білуі керек.

Демократия, ізгілендіру, білім беру саласындағы ынтымақтастық идеялары мұғалім мен оқушы арасындағы қатынасты өзгертті. Мұнда мұғалімнің кәсіби және әдістемелік шеберлігі маңызды. Ыбырай Алтынсарин заманауи инновация деп саналатын ынтымақтастық пен ізгілендіру идеясын қалыптастырып үлгерді [1].

Ыбырай Алтынсариннің көптеген жақсы ойлары, талғамдары және педагогикалық идеялары бар.

Біздің еліміздегі ең үлкен проблемалардың бірі – жастар проблемасы. Сондықтан бүгінгі алға қойған мақсат – Ыбырай Алтынсариннің идеяларына, еңбекке, тәртіпке, білімге тоқталып, оларды заман талабымен ұштастыру. Данышпан әр оқушыны біртұтас шығармашылық тұлға ретінде қарастырады. Демек, егер адам жоғарыда аталған адамгершілік қасиеттердің бірін көрсетсе, онда біртұтас мінез қалыптасады. Мұны мұғалімдер оқушыларға дұрыс, жүйелі, табанды түсіндірумен, балаға дұрыс талап қоя білуімен жасайды және көп уақытты алады.

Бүкіл адамзат қоғамының барлық материалдық және рухани байлығы адам еңбегінің күшімен жүзеге асырылады.

«Еңбек пен байлықтың негізі. Бұл бүкіл адамзат өмірінің алғашқы алғышарты. Адам қолының жұмысы», – деді Ыбырай Алтынсарин.

Адамзат қоғамының тарихымен тығыз байланысты шығармашылық білім берудің нысаны – еңбек пен кәсіпке үйрету, өз жұмысын сақтау. Бағдарламаның тақырыптарын қазақ тілінің кәсіби сабақтарында оқытқанда, мен қазақ халқының қолданбалы өнерінің тарихы мен түрлері туралы мәтіндер құрастырамын және қолданамын; Мен халқымызды еңбекке баулу тәсілдеріне назар аударамын; Ұлттық білім беру сапасының оянуымен бірге мен ата-бабаларымыздың қонақжайлылыққа, үлкенді сыйлауға, кішіге қамқор болуға, ізгілікке, еңбексүйгіштікке үйрететін әдістерін қолданамын. Мен қазақ тілі сабағын ұлттық педагогикамен ұштастыруға ниеттімін [2].

Мектептегі тәртіпке үлкен мән берген ұлы мұғалім Ыбырай Алтынсарин: «Тәртіп шындыққа айналғанда, ол тәртіп сезімін тудырады», – деген. Ыбырай Алтынсарин пәннің педагогикалық тұжырымдамасын терең талдайды. Кейде оны тәртіпке салу құралы, кейде тәртіптің нәтижесі ретінде сипаттайды. Және бұл халықтық педагогикадағы «тәртіп құлы» ұғымына жақын. Ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсарин де тәртіпті шынайы бостандықтың табиғи бірлігі деп жазды. Кезінде өте танымал болған бұл ұғымдарды мұғалімдер бүгінде де қолданады.

Еңбекті құрметтеу оның шығармаларының негізгі тақырыбы – өсиет, үлгілі, салмақты оймен. Адамның мінез-құлқын қалыптастырудағы тәрбиенің рөлінің ерекшеліктеріне тоқтала отырып, «бала тәрбиесіне қатты көңіл бөлу» жеміс ағаштарын өсіретін бағбанның жұмысымен пара-пар. «Оны әлем-

дегі күн сәулесі, ананың ақ сүті сіңіреді және сіңіреді», – деп аяқтайды ол.

Ыбырайдың әңгімелеріне негізделген ең үлкен шығармалардың бірі – «Бай бала мен кедей бала». Сабақтағы мұғалімнің осы мәселеге көңіл бөлуінің мақсаты: Асан мен Үсенге салыстырмалы сипаттама беру, кедей баланың шыдамдылығы мен табандылығын, оның көп жұмыс істей алу қабілетін; Соңғысының шыдамсыздығын қорытындылай келе, автор шығарманың идеялық мазмұнын нақты түсіндіруге ниетті. Ыбырай Алтынсарин өзінің «Талаптың артықшылығы» атты әңгімесінде осы идеяны зерттеп, егер сіз көп жұмыс жасасаңыз, мақсатыңызға жетесіз. Баланы тәрбиелеуде еңбектің рөлі өте маңызды деп саналады. Ыбырай Алтынсарин оқушыларды еңбек арқылы оқыту оларды өз жұмысының нәтижесін көруге, көңіл көтеруге және ләззат алуға үйретеді, ал жұмыс істеуге үйренген адам оңайырақ болады деп санайды.

Ибраһимнің білім беру мен тәрбиелеудегі мақсаттарына тоқталсақ, жоғарыда айтылғандай: оқушыларға жан-жақты және жан-жақты білім беру; мұғалімнің рөлін арттыру, оқулықтардың сапасына көңіл бөлу; білім беру бағдарламаларын үнемі жетілдіру және толықтыру; студенттердің білімін қосымша материалдармен толықтыру;

Ыбырай Алтынсарин адамгершілікке тәрбиелеу идеясын көтеріп, оны шешудің жолдарын іздеді [3].

Бүгінгі таңда қолданып жүрген білім берудің кез-келген саласын Алтынсарин жазбаларынан табуға болады.

Білім сапасын арттырудың бірден-бір жолы – жаңа педагогикалық технологияларды қолдану. Мұғалім оқушының жас ерекшеліктерін ескере отырып, оның табиғи таланты мен қабілетін аша отырып, технология элементтерін тиімді қолдану керек. Сабақ – бұл мұғалімнің ұзақ ізденісі мен қажырлы еңбегінің нәтижесі болып табылатын педагогикалық жұмыс. Алтынсарин кезінде мұғалімдерден осыны талап еткен. Бұл Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеяларының өміршеңдігін дәлелдейді. Мұғалімнің беделін көтере отырып, Ыбырай Алтынсарин мұғалімге талап қойды.

Қалай болғанда да, Ыбырайдың мақсаты «семіз елді менің елім» терезесі кең елге, мәдениет мен өнеріне бай елге айналдыру болды. Жолында көптеген кедергілерді жеңіп, бар күш-жігері мен ақыл-парасатын «мыңмен жалғыз» арманына жетуге жұмсаған Ыбырай бұқараның нағыз қамқоршысы бола білді. Ыбырайдың идеяларын дамытып, оларды қоғамда қолдана білу – үлкен жетістік.

Ы.Алтынсариннің пікірі бойынша, білім – бұл қоршаған шындықты тану. Демек, «табиғат ақылдың, – деді ол, «қоршаған өмірді ғана қабылдауға қабілетті және оны дамытатын және бізге не көретінімізді білуге мүмкіндік беретін дүниелік білімді ғана қабылдауға қабілетті» деп жазды.

Ы.Алтынсарин өзінің оқытушылық қызметіне байланысты қазақстандық жастарды оқыту мәселесін ең маңызды мәселе деп санады. «Халыққа қызмет ететін білімді адамдардың санын көбейту арқылы қазақстандық қоғамның стигмасынан арылуға болады, сондықтан жастарды оқыту мен оқытудан артық ештеңе жоқ», – деді Ыбырай [4].

Адамға білім берудің нәтижесі. Ол өмірге маңдайына жазылғанмен келмейді, оның тағдырын туыстары анықтамайды. Адамдық қасиеттерді қалыптастырудың орны – өмірді, іс-әрекетті, білімді талқылау. Күн мен ай бәрімізге ортақ, біз барлығымыз адамдармыз, ешкімді бір-бірінен бөлуге болмайды дейді Ыбырай. Ол саяси, әлеуметтік, әлеуметтік-тарихи факторлардың адам психологиясының қалыптасуындағы шешуші рөлін түсінді. Ы.Алтынсариннің ойынша, тәрбие адамның санасында басым болады және ол оның «сегіз қырлы, бір жақты» қалыптасуын материалдық өмір жағдайларына емес, идеологиялық факторларға, білімге тәуелді еткісі келеді. Авраам жеке тұлғаның дамуын қоғамның дамуымен байланыстырды, ал оның адам туралы тұжырымдамасы индивид «барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығы» деген қағидаға сәйкес келді.

Ыбырай Алтынсарин шығармашылығында көтерілген екінші өзекті мәселе – жастарды әртүрлі жақсы қасиеттерге баулу, оларды жаман қасиеттерден жирендіру. Оның «Оқуға арналған кітаптардың» алғашқы беттерінен бастап балаларды оқуға, өнерге, ұқыптылыққа, тазалыққа, мейірімділікке баулитын әңгімелер мен өлеңдер жиі кездеседі.

Балалар жанының зергері Ы.Алтынсариннің барлық әңгімелері жас ерекшеліктеріне байланысты түсінікті, мазмұны жағынан қызықты және балалардың жан дүниесін қозғайтын тілде берілген. Мұғалімдер мен ата-аналар бұл әңгімелерді балаларды ұқыптылық пен шыдамдылыққа, шыдамдылыққа үйрету үшін қолдана алады [5].

Ыбырай еңбек процесінің ерекше маңыздылығын балаларды тәрбиелеуде көрді. Сондықтан оның көптеген әңгімелерінің идеясы, Абай айтқандай, «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген қағида төңірегінде өрбиді. Ол өз әңгімелерінде балаларды тапқырлыққа және табандылыққа баулиды, өмірдің қиындығы еңбек екенін, сондықтан оның болашағы жарқын, адал өмірі болатындығын баса айтып, жастайынан еңбексіз өскен балалар еркін болатындығын мазақ етеді. Ы.Алтынсарин өз әңгімелерінде еңбек процесі адамның санасы мен психологиясының қалыптасуында ерекше орын алатындығын түсінді.

Жеке тұлғаны қалыптастыруда «Ыбырай Алтынсарин шығармашылығының құндылығы» тақырыбында курстық жұмыста анықталған мәселелер [6]:

Біріншіден, әр халықтың өмірі мен әдет-ғұрып туралы ақпараттандыру принципіне сүйене отырып, адамды өзі өмір сүрген қоғамға байланысты халықаралық қатынастарға бейімдеу.

Екіншіден, ол адамға адалдықты, еңбексүйгіштікті, еңбексүйгіштікті, табандылықты үйрету және бойына жақсы адамгершілік қасиеттерді сіңіру арқылы олар адамның мінез-құлқын өз бетінше игере алады деп сенді.

Үшіншіден, ол жастарға, әсіресе мектеп оқушыларына түсінікті болатын оқиғаларды айтып, баланың ішкі түйсігін жүйелі түрде қалыптастыруға тырысты.

Бір сөзбен айтқанда, Ы.Алтынсариннің өз халқын өнерді зерттеп, машықтануға, надандық пен зұлымдыққа қарсы тұруға, қоғамдық өмірдегі теңсіздікті ашуға, өмір шындығын көрсетуге, жастарды ізгілік пен адамгершілікке тәрбиелеуге шақыруы – бұлар қазіргі қазақ прозасы мен балалар әдебиетінің халықтық аспектілері. алғашқы құрылтайшысы болды. Сондықтан Ыбырай Алтынсарин біздің жазба әдебиетімізге лайықты тұлға [7].

Әдебиеттер тізімі

1. **Ыбырай Алтынсарин.** Шығармалар жинағы. – Алматы: 1955. – 413 б.
2. **«Ыбырай Алтынсарин мұрасының әлеуметтік, педагогикалық, өнегелі әлеуеті және қазіргі заман».** Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы. Қостанай, 2011. – 227 б.
3. **Кәкішев Т.** Қазақ әдебиеті сынының тарихы. А, Санат. 1994.
4. **Керімбаев Н.** Жасымда ғылым бар деп ескермедім. А, Рауан. 1995.
5. **Қирабаев С.** Бес ғасыр жырлайды 2-т. А, Жазушы. 1989.
6. **Ламашев Ә.** Ыбырай Алтынсарин. А, Ана тілі. 1991.
7. **Сыздықов Ә. Ы.** Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі. А, 1969.

ӨОЖ 711.7

АЛТЫНСАРИННИҢ АДАМИ БОЛМЫСЫ

Сүйінкина Б. Б. – Қостанай педагогикалық колледжінің оқушысы.

Жабықбаева А. Х. – Қостанай қаласының Назарбаев Зияткерлік мектебінің математика пәнінің мұғалімі.

Мақалада ұлы ағартушы-педагог Ы.Алтынсариннің болмысы сөз болады. Ыбырай бойына тән қасиеттер оның замандастарының естеліктері, сондай-ақ ұлы ұстаз мұрасын зерттеушілердің еңбектеріндегі нақты суреттеулер арқылы ашылады. Ыбырай өз бойындағы ізгі қасиеттерін халыққа қызмет етуге арнады.

Тірек сөздер: ағартушы-педагог, адамгершілік, болмыс, ізгі қасиеттер, қарапайым, ақыл-ой.

1864 жылы 13 наурызда Ы.Алтынсарин ұстазы әрі досы Н.И. Ильминскийге: «Менің үнемі ұмтылған тілегім – қалай да пайдалы адам болып шығу еді. Ал қазір осыған қолым жетіп отырғанын ойласам, көңілім толық жұбаныш табады» деп жазады. Иә, Торғайда алғаш қазақ мектебінің ашылып, көңіл түпкіріндегі ізгі ниетінің жүзеге асқанына мерейі асып, зор қуанышқа бөленген жас жігіт Ыбырайды ұлт мүддесі жолында әлі де талай игі істер күтіп тұрған еді...

Ізгі ниеттің оянуына адам санасындағы сәулелі ойлар себепші болады, олардың жүзеге асуы жолында тынымсыз қарекет, еңбек, табандылық шешуші рөл атқарады деп санаймыз. Олай деуге себеп: ұлы ағартушы-педагог тындырған қыруар еңбек, риясыз қызмет ұлы тұлғаның ізгі ниетінен бастау алып, тамырын тереңге жайғанын мойындауымыз. Ал ізгі ниеттің оянуына, жоғарыда айтып өткеніміздей, адамгершілік қасиеттер, игі мақсат, міндеттер, ең бастысы адам баласына қызмет ету мұраты түрткі болмақ. Сөз басын осылайша өрбітудегі мақсатымыз- оқырман қауымға Ы.Алтынсариннің адами болмысын ашып көрсету.

Қазіргі кезеңнің көрнекті ыбырайтанушысы, ҚМПУ профессоры Серікбай Оспанұлы «Сөнбес шырақ» кітабында ұлы тұлғаға тән қасиеттерді барынша толық баяндап, замандастарының, шәкірттерінің, зерттеушілердің сөздерімен нанымды дәйектеп, жан-жақты ашып берген. Әсіресе, Ыбырайдың көзін көрген, қызмет барысында онымен бірнеше мәрте кездесіп, жақын таныған замандастарының естеліктерінен дәйектер келтіруі оқырманды елітері хақ. Мәселен, ол РСФСР-дің педагогика тарихы мен теориясы институтының аға ғылыми қызметкері болған, Ы.Алтынсарин туралы естелік қалдырған А.Ф.Эфировтің: «Ол (Алтынсарин) нұрлы ақыл, жылы жүрек, көп қырлы дарын иесі болды. Балғын шағынан бастап-ақ бар күш-жігерін, қажыр-қайратын туған халқына қызмет етуге арнады» деген сөздерін келтіріп, Ыбырай өз бойындағы ізгі қасиеттерін ұлтына қызмет етуге арнағанын аңғартады. [1, 14 бет]